

Bør kvinder være læger?

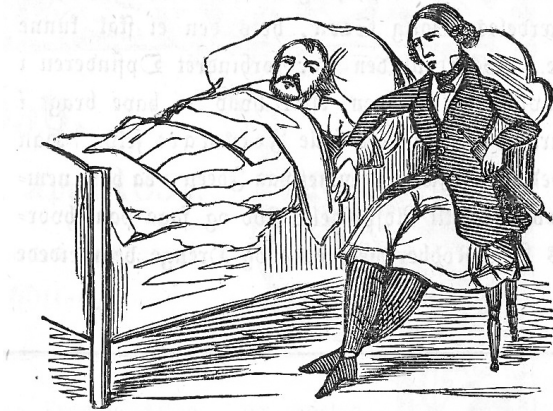
Debatten om kvinders adgang til universitetet i Danmark, 1851–1875

Pelle Oliver Larsen

Spørgsmålet om kvinders adgang til europæiske universiteter blev rejst i løbet af 1860'erne – med slående samtidighed i alle europæiske lande, har en universitetshistoriker fremhævet. Især fra begyndelsen af 1870'erne blev spørgsmålet om kvinders akademiske uddannelse taget alvorligt, og læger begyndte at engagere sig i debatten. I 1865 fik kvinder adgang til universitetet i Zürich og i årene fra 1868 til 1870 til medicinstudierne ved højere læreanstalter i Paris, Edinburgh og Sverige, for spørgsmålet om kvinders adgang til højere uddannelse var overalt først og fremmest spørgsmålet om hvorvidt kvinder skulle kunne blive læger. Selv i Tyskland, hvor kvinder ikke fik adgang til universiteterne før århundredskiftet, gav spørgsmålet om kvindelige læger anledning til en større debat fra midten af 1860'erne til slutningen af 1870'erne.¹

Den danske debat om kvinders adgang til universitetet er derimod blevet opfattet som næsten synonym med den officielle behandling af Nielsine Nielsens ansøgning fra januar 1874 om at måtte tage studentereksamen og studere medicin. Universitetet anbefalede ansøgningen, og 25. juni 1875 udstedtes en kongelig anordning der gav kvinder adgang til at studere og tage eksamen i alle fag ved universitetet, teologisk embedseksamen dog undtaget. Universitetets høringssvar,² ikke mindst den kirurgiske professor Mathias Saxtorphs berygtede mindretalserklæring, der med moralske argumenter afviste kvinders adgang til universitetet i almindelighed og medicinstudiet i

- 1 R.D. Anderson, *European Universities from the Enlightenment to 1914*, Oxford 2004, s. 256; Thomas Neville Bonner, *To the Ends of the Earth. Women's Search for Education in Medicine*, Cambridge (Massachusetts) & London 1992, s. 130; Patricia M. Mazón, *Gender and the Modern Research University. The Admission of Women to German Higher Education, 1865–1914*, Stanford 2003, s. 86–95.
- 2 Tilgængelig online fra samtidigt tryk på Rigsarkivets hjemmeside: *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, <https://www.sa.dk/wp-content/uploads/2015/08/Nielsine-Nielsen-bilag-kvinders-adgang-til-universitetet-ministeriet-kerke-undervisningsvaesen-3-kontor-1874-original.pdf> (2020-10-01).

Under Clara Raphael-fejden lod *Corsaren* en bukseklædt "Pauline" (Worm), der som den første havde fremsat ønsket om kvindelige læger, tage en mandlig patients puls med den ene hånd mens hun holdt et klyster i den anden. I virkeligheden havde Pauline Worm kun foreslået kvindelige læger til kvindelige patienter, men det var især klysteret som sårede hende: En kvinde der var parat til skylle en fremmed mands endetarm, var grænseoverskridende. *Corsaren*, 28/3 1851.

særdeleshed, har været udgangspunktet.³ I den store københavnske universitetshistorie leverer Niels Petersen en fortrinlig, arkivbaseret analyse af sagen.⁴

Også den bredere samfundsdebat er blevet set som et svar på Nielsens ansøgning. Nationaløkonomen Dorrit Rée hævdede i 1925 at offentligheden kun i ringe grad interesserede sig for spørgsmålet, og det er stadig det indtryk som den meste litteratur efterlader. Hun nævnte dog to debatter fra 1874, nemlig på Den Almindelige Danske Lægeforenings sommermøde i Århus og i den nationalliberale avis *Fædrelandet* i efteråret;⁵ på begge arenaer optrådte embedslægen Erik Holst som fortaler for kvindelige læger, men bedst kendt er lægen og universitetslæreren Sophus Engelsteds indlæg fra *Fædrelandet*, der argumenterede for at det i reglen kun er mænd som egner sig som læger, og som hyppigt er citeret efter Rée.⁶ Senere forskning har gjort opmærksom på at Aleksis Petersen (senere Petersen-Studnitz) i

3 Se fx Lis Jacobsen (red.), *Kvindelige Akademikere 1875–1925*, Kbh. 1925, s. 121–33; Knud Brøchner-Mortensen, "Det lægevidenskabelige fakultet 1479–1979," i *Københavns Universitet 1489–1979*, bd. VII: *Det lægevidenskabelige Fakultet*, Johannes C. Melchior mfl. (red.), Kbh. 1979, s. 128–30.

4 Niels Petersen, "Københavns Universitet 1848–1902," i *Københavns Universitet 1479–1979*, bd. II: *Almindelig historie 1788–1936*, Leif Grane & Kai Hørby (red.), Kbh. 1993, s. 384–97. Se også Thelma Jexlev, "Kvindens adgang til universitetet. Et eksempel på sagsbehandling i 1870'erne," i *Spor. Arkiver og deres historie*, Karen Hjort mfl. (red.), Kbh. 1987, s. 115–29.

5 Jacobsen (red.) 1925, s. 133–34.

6 Et nyligt eksempel er Bente Rosenbeck, *Har videnskaben køn? Kvinder i forskning*, Kbh. 2014, s. 42.

efteråret 1874 på et møde i Nationaløkonomisk Forening indledte en debat om spørgsmålet og samme år som redaktør for *Nationaløkonomisk Tidsskrift* lod to udenlandske artikler om schweiziske universiteters erfaringer med kvindelige studerende trykke.⁷ Senest har historikerne Dorthe Chakravarty og Sarah von Essen i biografien *Nielsine Nielsen* (2019) samlet disse tråde.⁸

Chakravarty og Essen peger imidlertid også på tidligere ”små dryp af en debat”, nemlig dels (i form af en vittighedstegning) under den første store kvindepolitiske debat i Danmark i 1851, senere navngivet Clara Raphael-fejden efter Mathilde Fibigers brevroman *Clara Raphael*, som var debattens omdrejningspunkt, dels artiklen ”Bør danske Kvinder kunne blive Læger?” fra 1872, skrevet af en Sofie Testkow som kun kendes for denne udgivelse.⁹ Der var imidlertid flere dryp end som så, både under fejden i 1851 og senere. I en amerikansk doktordisputats fra 1975 daterede Erwin K. Welsch debattens begyndelse tilbage til 1869 (og ajourførte dermed implicit den danske kronologi med den internationale) da en artikel i *Illustreret Tidende* berettede om kvindeuddannelsen i USA. Mere substantielt inddrog Welsch udgivelsen af John Stuart Mills *Kvindernes Underkuelse* samme år og senere ikke kun den førnævnte Testkow, men også postekspedient Theodor Fabers foredrag fra 1873 om *Kvindesamfundets* [Dansk Kvindesamfunds] *Formaal*. Welschs fortjeneste var at præsentere en række oversete kilder og synspunkter snarere end at sammenfatte og systematisere disse. Desværre er hans afhandling – og dermed også dens kildegrundlag – oversat i den senere forskning.¹⁰

Hvorfor fik kvinder adgang til akademisk uddannelse? Historikeren Bente Rosenbeck, der flere gange har behandlet spørgsmålet, pegede i 1987 på liberalismen og ligestillingsbestrebelseerne som forklaring, og Chakravarty og Essen når frem til en lignende konklusion.¹¹ Med inddragelse af hidtil ubenyttede kilder (avis- og tidsskriftsartikler, pjecer og bøger, debatter på Rigsdagen) skal foreliggende artikel analysere den danske debat lige fra Clara Raphael-fejden til kulminationen i 1875. Udvidelsen af tidsperspektivet gør det muligt at se den danske debat i samme lys som international forskningslitteratur har kastet over debatten i den øvrige vestlige verden.

7 Niels Kærgård, ”Kvinderne og Det statsvidenskabelige Studium,” *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1990, s. 361–63.

8 Dorthe Chakravarty & Sarah von Essen, *Nielsine Nielsen – Danmarks første kvindelige læge og akademiker*, Kbh. 2019, kap. 3.

9 Chakravarty & Essen 2019, s. 50–51, 94–95.

10 Erwin K. Welsch, ”Feminism in Denmark. 1850–1875,” ph.d.-afhandling, Ann Arbor, Michigan, 1975, s. 262–75.

11 Bente Rosenbeck, ”Ud til graenserne – og lidt længere,” i *Kvinnliga forskarpionjärer i Norden. Rapport från ett seminarium 27 november 1986*, Nina Lindgren & Eva Winkel (red.), Sth. 1987, s. 107; Chakravarty & Essen 2019, s. 123.

Det er artiklens hovedpointe at også debattens indhold reflekterer den internationale debat; mens det er velkendt at de vigtigste argumenter mod kvinders adgang til universitetet var moralsk funderet,¹² er det overset at det samme gjaldt fortalernes argumenter. Først skal de vigtigste øvrige argumenter i debatten imidlertid analyseres.

Kvindens plads

Da kvinders akademiske uddannelse blev diskuteret under Clara Raphael-fejden, afviste telegrafisten V.C.E. Børgesen tanken. Karbonade bliver ikke mere velsmagende, skrev han i et læserbrev, ”fordi Qvinden veed hvormeget Qvælstof, Kulstof, Ilt og Brint, der er i Kjødet,” så kvinder havde ikke brug for naturvidenskabelig uddannelse. I hans kristne forestillingsverden var adskillelsen mellem ”mandlig og qvindelig Gjærning” funderet i sædeligheden, som han stillede ”over Lærdom.”¹³ En københavnsk korrespondent, der i 1868 rasende gik til angreb på kvindeemancipationen, var enig. Han bad sine læsere om at forestille sig deres ”Hustruer, Døttre og Søstre [...] i Universitetets Høresale” eller i akademiske embeder som præst eller dommer. Tanken var rundet af ”en syg Hjerne!”¹⁴

De professorer som tog stilling til Nielsine Nielsens ansøgning, delte præmissen: ”Det var nu som før Kvindens naturlige Opgave at blive en god Hustru”, udtalte den konservative William Scharling på mødet i Nationaløkonomisk Forening i 1874. Hans bror, Henrik Scharling, underskrev Det Teologiske Fakultets erklæring, der på samme vis fastslog at ”Qvindens Livsopgave i Almindelighed maa søges løst inden for Familien”. Fakultetet så kvindeemancipationen som en trussel mod en grundpille i samfundet: familielivet, som ville blive opløst gennem kvinders arbejde uden for hjemmet. Saxtorphs udgangspunkt var det samme og udtrykkeligt religiøst funderet.¹⁵

Men ikke alle kvinder der ønskede det, kunne blive gift, for der var flere kvinder end mænd. ”Quindekjønnets Overvægt”, som det hed i en officiel statistik fra 1857, var velkendt i samtiden,¹⁶ og allerede under Clara Raphael-fejden inddrog teologen Magnús Eiríksson det i en argumentation for

12 Se fx Chakravarty & Essen 2019, s. 108.

13 *Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, 19.5.1851; [V.C.E. Børgesen], *Fra ”En paa et Contoir” til Clara Raphael*, Kbh. 1851, s. 85.

14 *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 4/3 1868.

15 ”Nationaløkonomisk Forening,” *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1.r.IV, 1874, s. 313; *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 2, 9.

16 Birgitte Possing, ”Køn og kvindelighed – hvilke historiske kategorier?” *Den jyske Historiker*, nr. 58–59, 1992, s. 44–46.

kvindelige akademikere.¹⁷ Selv kvindeemancipationens modstandere indså at ugifte kvinder måtte vises "et væsentligt Hensyn" (W. Scharling),¹⁸ og flere havde derfor peget på adgangen til universitetet i almindelighed og det medicinske studium i særdeleshed som berettigede krav.¹⁹ Det samme indrømmede Det Teologiske Fakultet.²⁰ Dets henvisning til de ugifte kvinders fordringer repræsenterede, som Niels Petersen anfører, sikkert en vigtig bevæggrund for mange der anbefalede en åbning af universitetet og blev også regeringens officielle motivering gennem Kultusministeriets senere indstilling til kongen.²¹

Det var betydningsfuldt når emancipationsmodstanderne indså at nogle kvinder var nødsaget til at bevæge sig ud i det offentlige rum. Hermed var debatten om kvinders universitetsstudier imidlertid langt fra afgjort, for andre spørgsmål trængte sig på: Havde kvinder evnerne til at studere? Og hvad var de moralske konsekvenser hvis de gjorde det?

Kvinders evner

Spørgsmålet om kvinders evner handlede for det første om "fysiske Kræfter": Distriktslæge Bech udtalte på lægemødet i 1874 at kvinder ikke ville kunne leve op til de fysiske krav som blev stillet til læger. Også uden for lægernes kreds blev kvinders almindelige svagelighed et argument imod kvindelige læger.²²

Samme år slog lægen A.G. Drachmann i Nationaløkonomisk Forening derimod ned på kvinders periodiske svagelighed. Med videnskabens sygeliggørelse af menstruationen op gennem 1800-tallet blev kvinder opfattet som uarbejdsdygtige en uge hver måned.²³ Drachmann, som i midten af 1860'erne havde argumenteret for at pigeskolen ikke skulle udvikle elever-

17 [Magnús Eiríksson], *Breve til Clara Raphael fra Theodor Immanuel*, Kbh. 1851, s. 42.

18 "Nationaløkonomisk Forening" 1874, s. 313.

19 Se fx "Kvinde-Emancipationsbestræbelserne i den gamle og den nye Verden" I, *Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, 24/11 1869; H. v. Scheel, "Kvinderne og Universitetet," *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1.r.III, 1874, s. 443, 446; "Literatur," *Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, 5/8 1874.

20 *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 2.

21 Petersen 1993, s. 391-94.

22 "Beretning om Forhandlingerne paa den almindelige danske Lægeforenings 12te Møde i Aarhus den 25de og 26de Avgust 1874," *Følgeblad til "Ugeskrift for Læger" 3dje Række XX*, 1875 (herefter *Følgeblad* 1875), s. 40; V. D., "Om kvindens plads i samfundet," *Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning*, 1874, 2. halvårgang, s. 462.

23 Anne Kveim Lie, "Kvinnen som biologi. Menstruasjon i norsk medisin i annen halvdel av 1800-tallet," *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2009:3-4, s. 362-78. I dansk sammenhæng er lægernes syn på menstruation undersøgt i Bente Rosenbeck, *Kvindekøn. Den moderne*

Punch gjorde grin med den kvindelige læge der ikke kunne hjælpe til under en patients fødsel fordi hun selv nedkom. Afslutningen på tegneserie i *Punch*, 30/9 1874.

nes intellektuelle evner, men også forsøgt at få sin datter Erna (senere gift Juel-Hansen) i den lærde skole med henblik på at læse medicin, hævdede nu at kvinden ”paa Grund af fysiologiske Forhold” ikke til enhver tid ”kunne raade over alle sine Evner og Kræfter,” som lægen skulle kunne. Yderligere påpegede han at kvindens rolle som ”Hustru og Moder” ville gøre det umuligt at praktisere (skønt lægekvinde ”i Virkeligheden” også ”maatte beslutte sig til Cølibat”).²⁴

For udenlandske læger var kvinders svagelighed et hyppigt benyttet argument i kampen mod kvinders indtræden i professionen.²⁵ I højere grad end deres danske kollegaer benyttede de deres videnskabelige autoritet som de anerkendte eksperter i kvindekroppen. Ikke desto mindre blev argumentet ofte imødegået af de danske fortalere. De kunne henvise til de prøvelser

kvindeligheds historie 1880–1980, Kbh. 1987, s. 69–88, men empirien dækker især perioden efter 1880.

24 “Nationaløkonomisk Forening” 1874, s. 315; A.G. Drachmann, *Den private Pigeskole og Hr. Skolebestyrer H. Schneekloth. Nogle Ord til Overveelse*, Kbh. 1867; Lise Busk-Jensen mfl., *Dansk litteraturs historie*, bd. 3: 1870–1920, Kbh. 2009, s. 179.

25 Mary Roth Walsh, “Doctors Wanted: No Women Need Apply.” *Sexual Barriers in the Medical Profession, 1835–1975*, New Haven & London 1977, s. 110–11, 118, 155, 203; Catriona Blake, *The Charge of the Parasols. Women’s Entry to the Medical Profession*, London 1990, s. 103; Claire Brock, “The *Lancet* and the campaign against women doctors, 1860–1880,” i (*Re*) *Creating Science in Nineteenth-Century Britain*, Amanda Mordavsky Caleb (red.), Newcastle 2007, s. 134–36; Laura Kelly, *Irish Women in Medicine, c. 1880s–1920s*, Manchester 2012, s. 22–24; James C. Albisetti, *Schooling German Girls and Women. Secondary and Higher Education in the Nineteenth Century*, Princeton, New Jersey 1988, s. 185–86; Mazón 2003, s. 89, 91; Ulrika Nilsson, *Det beta könet. Gynekologin i Sverige kring förra sekelskiftet*, Sth. 2005, s. 55; Cecilie Arentz-Hansen, “Kvinder med begavelse for lægevirkosomhed.” *Norges første kvindelige leger og tiden de virket i*, Oslo 2018, s. 18–19, 21; Bonner 1992, s. 9, 29.

som arbejderklassens kvinder og først og fremmest kvindelige sygeplejersker samt jordemødre udstod (med samme risiko for at blive gravide),²⁶ men mest overbevisende i forhold til det borgerskab hvis døtre kunne tænkes at tage lægestudiet op, var henvisningen til at kvinder i udlandet havde klaret de fysiske prøvelser ved både studiet og lægegerningen.²⁷ De samme empiriske underbyggede svar blev givet i udlandet,²⁸ men i den danske kontekst siger de formentlig mere om hvordan kvinder i almindelighed blev italesat som det svage køn, end om hvordan kvinders formodede svaghed blev brugt som argument imod deres adgang til universitetet.

Internationalt fik den fysiologiske side af spørgsmålet i 1870'erne en yderligere dimension. Den tyske fysiolog Theodor von Bischoff argumenterede i 1872 for at kvinders studier ville skade deres reproduktive organer.²⁹ Han forblev dog så godt som ukendt i den danske debat.³⁰ Argumentationen nåede i stedet Danmark i den samtidige og i dag langt bedre kendte angelsaksiske udgave gennem amerikaneren Edward H. Clarke og englænderen Henry Maudsley. Clarkes bog *Sex in Education* udkom i 1873. Året efter henviste Maudsley i en artikel til Clarke, og det var et engelsk blads referat af denne artikel som *Dagens Nyheder* blev opmærksom på i sommeren 1874: Maudsleys data påviste at udviklingen af kvinders hjerne satte ”de amerikanske Fremtidsslægters Skjæbne paa Spil.” Kvinder klarede sig godt ved eksaminer, men på bekostning af helbredet. De pådrog sig ”livsvarige Lidelser” som gjorde det umuligt for dem ”at følge Kvindens egenlige Kald.” Ingen læser har været i tvivl om hvad det betød: De overuddannede kvinder ville blive sterile.³¹

På dette tidspunkt var en dansk udgave af Clarke allerede under forberedelse. Clarkes og Maudsleys argumentation og ikke mindst timingen hang formentlig sammen med at Harvard (hvor Clarke havde været professor) og University College London (hvor Maudsley var professor) oplevede et pres for at åbne institutionerne for kvinder og i det små havde givet efter.³²

26 Scheel 1874, s. 444; ”Nationaløkonomisk Forening” 1874, s. 317–18 (A. Petersen); *Følgeblad* 1875, s. 35 (Holst).

27 Sofie Testkow, ”Bør danske kvinder kunne blive Læger?” i *Blade fra danske Kvinder*, Kbh. 1872, s. 123–24.

28 Blake 1990, s. 120–21; Albisetti 1988, s. 186–90; Jörgen Weibull, *Lunds universitets historia*, bd. IV: 1868–1968, Lund 1968, s. 80–81; Arentz-Hansen 2018, s. 22–24.

29 Se fx Mazón 2003, s. 89–90.

30 Omtalen af Bischoff forbigik argumentet om kvinders reproduktive evner: C. Buloz, ”De kvindelige Studenter i Zürich,” *Fædrelandet*, 17/8 1872 (gentaget i ”Om de kvindelige Studenter i Zürich,” *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 1/9 1872); V. Bøhmert, ”Zürich-Universitetets Erfaringer med Hensyn til Kvindernes Studium,” *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1.r.IV, 1874, s. 375.

31 ”Kvindens Undervisning,” *Dagens Nyheder*, 9/8 1874 (gentaget i flere aviser).

32 Joan N. Burstyn, ”Education and sex. The medical case against higher education for

Et brev fra den danske udgiver til Clarkes oversætter dokumenterer en tilsvarende sammenhæng i den danske kontekst.³³ I oktober 1874 udkom så et fyldigt uddrag af bogen på dansk.³⁴ *Berlingske Tidende* kommenterede oversættelsen som "et Ord i rette Tid" og ventede at begejstringen ville kølnes hos fortalene for kvinders universitetsuddannelse "naar de erfare, hvad der kan siges om dette Spørgsmaal fra et physiologisk Standpunkt."³⁵ Forventningen blev gjort til skamme, og fortalene kommenterede slet ikke dette fysiologiske spørgsmål. Clarke blev fremhævet af enkelte modstandere og skeptikere: I Nationaløkonomisk Forening omtalte William Scharling artiklen i *Berlingske Tidende*, og Saxtorph havde allerede inden den første avisomtale henvist til Clarke og Maudsley i sin erklæring i Det Lægevidenskabelige Fakultet, men kun kort;³⁶ hans ærinde var moralsk, ikke fysiologisk. Ingen andre læger inddrog Clarke og Maudsley selvom i hvert fald fakultetets lærere kendte dem da den officielle erklæring blev afgivet i juni 1874, om ikke andet gennem Saxtorphs omtale.

Spørgsmålet om kvinders evner havde også en intellektuel side, for den fysiske forskel på kønnene, udtalte William Scharling, "medførte utvivlsomt Forskjelligheder ogsaa i intellektuel og moralsk Henseende." Udgangspunktet var det samme for *Fædrelandets* redaktør, Carl Ploug, da han i begyndelsen af 1875 udlagde avisens holdning til spørgsmålet om kvinders adgang til universitetet: Selvom forskellen mellem kønnene i "aandelig" henseende var mindre skarpt afgrænset end den fysiske, var kun få kvinder "videnskabeligt anlagte," og "deres aandelige Evner" gik mere "i praktisk Retning."³⁷

Mænds og kvinders evner blev generelt opfattet som komplementære. Intellektualitet var en medfødt mandlig egenskab, mens kvinder var følelsesvæsener, og derfor var videnskaben også mændenes domæne.³⁸ Således fastslog også en avisartikel i *Berlingske Tidende*, gengivet efter *the Times*, tilbage i 1862 at kvinder er mænd underlegne: Alle gode kokke og komponister er mænd, og "Uligheden i Evnerne er lige saa iøjnefaldende i det reent intellektuelle Arbejde." Påstanden var eksplicit rettet mod de fremtidige

women in England, 1870–1900," *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1973:2, s. 81.

33 Emil Hornemann til Rud. Schmidt, 12/7 1874, Det Kongelige Bibliotek, Add. 1181, 4to.

34 Edward H. Clarke, "Kjønnets Betydning i Opdragelsen," *Hygieiniske Meddelelser og Betragtninger*, 1874, s. 286–332.

35 "Kjønnets Betydning i Opdragelsen," *Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, 14/10 1874.

36 "Nationaløkonomisk Forening" 1874, s. 312–13; *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 11.

37 "Nationaløkonomisk Forening" 1874, s. 312; "Kvinden og Samfundet" I, *Fædrelandet*, 16/2 1875.

38 Bente Rosenbeck, *Kroppens politik. Om køn, kultur og videnskab*, Kbh. 1992, s. 46.

forslag om kvinders adgang til universiteterne som *Times* frygtede.³⁹ Senere blev kvinders formodede intellektuelle underlegenhed i England såvel som andre lande også et hyppigt benyttet argument blandt læger i kampen mod kvindernes indtræden i professionen.⁴⁰ Alligevel var artiklen i *Berlingske Tidende* en af få gange denne formodede underlegenhed direkte blev brugt til at argumentere imod kvinders adgang til universitetet i Danmark (selvom tilsvarende argumenter senere på mere subtil vis fandt vej til modstandernes arsenal, som vi skal se).⁴¹ I 1870'erne havde argumentet også det åbenlyse problem at kvinder i udlandet med succes havde uddannet sig til læger, hvad sagens fortalere gerne fremhævede.⁴² Modstandere blev tvunget til at indrømme at "der kan gives Undtagelser blandt Kvinderne, som ikke bør hindres i at udvikle deres Evner."⁴³ Det Teologiske Fakultet påpegede således at kvinders "naturlige Evner og Anlæg" lå andetsteds, men anbefalede alligevel adgangen – ikke kun af hensyn til kvindeoverskuddet, men også de særlig begavede undtagelser blandt kvinderne. Det Lægevidenskabelige Fakultet kom frem til samme konklusion.⁴⁴

Carl Ploug konkluderede således også anderledes end *Times*: Kvinder havde ret til at blive læger, og det var ønskeligt at nogle (få) af dem blev det. Da "Lægevidenskaben er en Erfaringsvidenskab med et praktisk Maal," fortsatte han den ovenfor citerede artikel i *Fædrelandet*, "saa synes den fremfor de fleste andre Videnskaber at egne sig for Kvinden."⁴⁵ Ved at adskille lægevidenskab fra universitetets teoretiske – og maskuline – videnskaber fandt han plads til kvinderne og kunne samtidig fastholde opfattelsen af mænds og kvinders forskellighed. Det var den samme argumentation der med så meget held var blevet fremført i den svenske debat i 1866 at resultatet i 1870 blev kvinders adgang til medicinstudiet i Sverige, men ikke til universitetsstudier i almindelighed.⁴⁶

Det var også den samme tankegang som lå bag en oversat føljeton i *Fædrelandet* i 1872 som fremhævede at lægetilsynet med kvinder og børn

39 "Qvindens Stilling i Samfundet," *Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, 13/6 1862.

40 Blake 1990, s. 120–21; Regina Morantz-Sanchez, *Sympathy and Science. Women Physicains in American Medicine*, 2. udg., Chapell Hill og London 2000, s. 53; Nilsson 2005, s. 55; Arentz-Hansen 2018, s. 19.

41 Et andet eksempel er V. D. 1874, s. 462.

42 Fx Buloz 1872; Testkow 1872, s. 121–23; Erik Holst, "Ogsaa nogle Bemærkninger om Kvindens Kald til at være Læge," *Fædrelandet*, 12/10 1874. Se også Pelle Oliver Larsen, "En ukvindelig dame? Billedet af udenlandske kvindelige læger og andre akademikere i Danmark, 1849–1875," *Historisk Tidskrift*, forestående.

43 S. Engelsted, "Bemærkninger om Sygeplejen," *Fædrelandet*, 21/10 1874.

44 Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet, s. 2, 6–7.

45 "Kvinden og Samfundet" I 1875.

46 Weibull 1968, s. 72–73, 84.

syntes let nok til ”at kvindelig Dygtighed maa kunne bestride det.”⁴⁷ Kommentaren var typisk for fortalerne, der aldrig forestillede sig at kvindelige læger skulle behandle mænd,⁴⁸ men i Danmark som i udlandet hævdede at kvinder havde særlige evner for at behandle kvinder og børn. Det gjaldt fx den amerikanske lægepioner Elizabeth Blackwell, hvis udtalelser herom blev refereret i Danmark.⁴⁹ En kvindelig læge havde nemlig bedre end en mandlig forudsætninger for at forstå en mor, læste man i venstreavisen *Morgenbladet*, der siden grundlæggelsen i 1873 gentagne gange krævede kvindelige læger,⁵⁰ mens andre fremhævede ”Kvindens medfødte Moderfølelse” som vigtigt for børnelægen.⁵¹

Kvinder havde således særlige evner for lægevidenskaben, herunder ”det skarpe og hurtige Blik for Enkeltheder, selv de mindste,” tilføjede Ploug. Netop dette blik for enkeltheder gjorde kvinder brug af i hjemmet. Dermed var ”det huslige Liv” og lægefaget ifølge postekspedient Theodor Faber også nært forbundne,⁵² og på denne måde blev grænsen mellem kvindernes private og mændenes offentlige sfære forhandlet. Det samme skete når andre af kvindernes kønsbestemte kompetencer lige fra 1850’ernes begyndelse blev inddraget i argumentationen.⁵³ Eksempelvis ville kvinders større selvopoffrelse – ifølge Sofie Testkow ”et af Kvindelighedens skønneste Træk” – gøre dem til gode læger.⁵⁴ Hermed kunne den selvopoffrende kvinderolle flyttes fra hjemmet og ud i samfundet, som Rosenbeck har skrevet om Florence Nightingales tilsvarende argumentation for at gøre sygeplejen til et erhverv.⁵⁵

Ifølge Erik Holst var det netop de kvindelige sygeplejersker i alle lande som havde bevist at kvinder frem for mænd besidder for læger nødvendige egenskaber såsom selvopoffrelse, og i mange andre tilfælde henviste fortalerne simpelt hen til kvinders evner inden for sygepleje, der overalt blev den

47 ”Agitationen for Kvindens Frigjørelse” V, *Fædrelandet*, 6/12 1872.

48 To undtagelser går tilbage til Clara Raphael-fejden: [Eiriksson] 1851, s. 41; og ”Breve til og om Clara Raphael,” *Flyve-Posten*, 24.3.1851.

49 H.v. Haurowitz, *Militæransitetsvæsenet i de forenede Stater i Nord-Amerika under den sidste Krig, tilligemed Skildringer af Land og Folk*, Odense 1868, s. 287. Gentaget i: ”Qvindelige Læger i Nordamerika,” *Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Literatur og Kunst*, 1869:II, s. 79–80; ”Kvindelige Læger i Nordamerika,” *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 22.8.1869.

50 ”Nogle Betragtninger over kjøbenhavnske Forhold” 7, *Morgenbladet*, 2.3.1874.

51 ”Lidt om nordamerikanske Forhold,” *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 31.10.1869. Se også *Følgeblad* 1875, s. 37 (Holst).

52 Theodor Faber, *Kvindesamfundets Formaal: At bidrage til at hæve Kvinden. Et Foredrag*, Kbh. 1873, s. 28.

53 [Eiriksson] 1851, s. 40; Frederikke Bremer, *Den nye Verden. En Dagbog i Breve skreven paa en toaarig Reise i Nord-Amerika og paa Cuba*, bd. I, Kbh. 1854, s. 215–16, og bd. 2, Kbh. 1855, s. 581–82.

54 ”Qvindelige Læger i New York,” *Hospitals-Tidende*, 16/11 1859; Testkow 1872, s. 117; *Følgeblad* 1875, s. 35 (Holst).

55 Rosenbeck 1992, s. 48.

vigtigste kønsbestemte egenskab i debatten. Disse evner var fx med til at legitimere kvindelige læger for den erklærede emancipationsmodstander og senere biskop Harald Stein, der berørte spørgsmålet som nytiltrådt præst ved Diakonissestiftelsen i 1872.⁵⁶

Det var vanskeligere at argumentere for kvinders adgang til andre akademiske beskæftigelser ud fra kvinders særlige kompetencer. Magnús Eiríksson hævdede at kvinders retfærdighedsfølelse skikkede dem til at være meddommere, men han forestillede sig vistnok ikke at disse skulle være universitetsuddannede, og han blev modsagt af skolebestyrer Athalia Schwartz: Kvinders medfølelse ville forhindre forbrydere i at blive dømt. Med Fabers senere ord, som genlød i den udenlandske debat, var kvinder uegnede som dommere fordi de følger hjertets lov og ikke den skrevne.⁵⁷ Faber var mindre klar når det kom til spørgsmålet om kvindelige præster og teologer, men indrømmede at religion er en hjertesag, og at følelseslivet er stærkest hos kvinder; lignende argumenter, der bundede i kvinders moralske overlegenhed, havde forfatteren Anna Holst-Wildenradt brugt i en varm foretale for kvindelige præster i 1863, og de var formentlig også grunden til at flere andre emancipationstilhængere (herunder Schwartz, der i 1862 havde bevæget sig bort fra sit konservative udgangspunkt) mente at kvinder særlig ville egne sig som præster. Det er således ikke rigtigt når Niels Petersen hævder at kvindelige præster lå under datidens horisont, men omvendt kom spørgsmålet ikke til at spille nogen større rolle og kunne af dogmatiske grunde ikke være blevet realiseret.⁵⁸

Da udsigten til kvindelige læger blev reel med Nielsens ansøgning, imødegik lægerne tilhængernes særartsargumentation. "Naar man paastaar, at Lægens Gjærning passer for Kvinder," skrev Engelsted, "gjør man sig skyldig i en Forvexling mellem Lægegjærning og Sygepleje." Andre læger –

56 Holst 1874; "Qvindelige Læger i New York" 1859; "Kvindelige Læger i Amerika," *Familie-Tidende*, 1871:2, s. 9; Harald Stein, *Nogle Blade af den kristne Kvindes Historie. Et Bidrag til Diakonissesagens Fremme*, Kbh. 1872, s. 143; Faber 1873, s. 27; Morantz-Sanchez 2000, s. 4–5; Teja Varma Pusapati, "Claiming medicine as a profession for women: the *English Woman's Journal's* campaign for female doctors," i *Women, Periodicals and Print Culture in Britain, 1830s–1900s. The Victorian Period*, Alexis Easley, Clare Gill & Beth Rodgers (red.), Edinburgh 2019, s. 122–23; D. Keymolen, "Feminisme in België. De eerste vrouwelijke arts (1873–1914)," *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 1975, s. 41.

57 [Eiríksson] 1851, s. 39; Hjeronymus [Athalia Schwartz], *Betragtninger over den grasserende Emancipationsfeber*, Kbh. 1851, s. 10; Faber 1873, s. 29; James C. Albisetti, "Portia ante portas: Women and the legal profession in Europe, ca. 1870–1925," *Journal of Social History*, 2000:4, s. 842.

58 "Qvindens sociale Stilling" II, *Norden*, 28/6 1862; [Anna Holst-Wildenradt], *Emancipation og Qvindelighed eller Qvindens Stilling i det sociale Liv*, Kbh. 1863, s. 57–59; Faber 1873, s. 30–36; "Nationaløkonomisk Forening" 1874, s. 309–10 (A. Petersen); Petersen 1993, s. 393.

herunder fakultetet – gav udtryk for det samme.⁵⁹ De fulgte samme strategi som mandlige læger overallt: at kønsopdele sundhedspersonalets funktioner mellem læger og sygeplejersker og derigennem udgrænse kvinderne fra lægevidenskaben.⁶⁰ Svagheden i tilhængernes argumentation var at den ikke forklarede hvorfor kvinderne skulle være læger og ikke sygeplejersker; det indrømmede *Morgenbladet* i en kommentar til Engelsted.⁶¹ Hans indlæg er den mest udfoldede imødegæelse af forskelsargumentet. Han tilbageviste Plougs tankegang idet han anførte at lægestudiet var lige så vanskeligt som ethvert andet (teoretisk) universitetsstudium, mens den praktiske lægegerning ”fordrer netop en Mands Egenskaber” i højere grad end andre praktiske gerninger. Samme påstand fremsatte mandlige læger i udlandet. Ifølge Engelsted savnede kvinden både den nødvendige viljestyrke og ”Ro, Koldblodighed og Aandsnærvarelse,” og hun led under ”misforstaaet Barmhjertighedshensyn”. Distriktslæge Bech var ude i samme ærinde når han fremhævede kvinders blødhed som et problem for børnelægen.⁶²

Men var de af Engelsted fremhævede evner virkelig forbeholdt mænd? En ”ældre Kvinde” i *Fædrelandet* mente at viljestyrke i høj grad var en kvindelig egenskab.⁶³ Holst og *Morgenbladet* påpegede at kvinder kunne udvikle en større koldblodighed under lægeuddannelsen. *Morgenbladet* gik længst med en principiel udfordring af den polære opdeling af mænds og kvinders evner: ”Disse almindelige Betragtninger over Kvindens og Mandens Evner slaa ikke længere til; den offentlige Mening tror ikke paa dem, vor Tid forlanger Bevis, og dette kan kun naas ved at prøve sig frem.”⁶⁴

Retfærdighed og resurser

I argumentationen fra *Morgenbladet* og Holst lød et ekko af Mills *the Subjection of Women* fra 1869, som Georg Brandes oversatte til dansk samme år: Kvinders intellektuelle ”Natur” er ”et Konstproduct”, og grænserne for

59 Engelsted, ”Om Kvinders Kald til at være Læge,” *Fædrelandet*, 5/10 1874; *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 6; ”Nationaløkonomisk Forening” 1874, s. 315 (Drachmann); *Følgeblad* 1875, s. 44 (Gædeken).

60 Læger citeres i Walsh 1977, s. 142–43; Blake 1990, s. 121–22; Mary Wilson Carpenter, *Health, Medicine, and Society in Victorian England*, Santa Barbara, Denver og Oxford 2010, s. 150; Lena Wänggren, *Gender, Technology and the New Woman*, Edinburgh 2017, s. 135, 137; Pusapati 2019, s. 133; Kelly 2012, s. 29; James C. Albisetti, ”The fight for female physicians in imperial Germany,” *Central European History*, 1982:2, s. 108; Keymolen 1975, s. 44; Arentz-Hansen 2018, s. 18.

61 ”Om Kvindens Kald til at være Læge,” *Morgenbladet*, 11/10 1874; jf. Vanessa Heggie, ”Women doctors and lady nurses. Class, education, and the professional Victorian woman,” *Bulletin of the History of Medicine*, 2015:2, s. 273.

62 *Følgeblad* 1875, s. 40–41; Morantz-Sanchez 2000, s. 53.

63 ”Kvinden og Samfundet” I 1875.

64 *Følgeblad* 1875, s. 35; Holst 1874; ”Om Kvindens Kald til at være Læge” 1874.

deres reelle evner kan kun afgøres ved at give de to køn samme opdragelse og uddannelse.⁶⁵ Mills bog fik stor betydning for kvindernes frigørelseskamp i hele Europa, også i spørgsmålet om kvinders adgang til universitetet – som bogen ellers kun indirekte berørte ved at advokere for kvinders videnskabelige evner og adgang til embeder.⁶⁶ I den udbredte, moderat konservative avis *Dags-Telegraphen* skrev ”F.” i en kommentar til Mill at det var umuligt at afgøre hvor langt kvinders evner rakte ”fordi Erfaringen er saa indskrænket.” Han var imidlertid sikker på at kvinderne kunne udrette helt det samme som mændene inden for videnskab, men blev i 1874 overgået af ”Argus” i *Social-Demokraten*, som var overbevist om at kvinder med den rette uddannelse ville kunne nå længere endnu. Kort forinden krævede den radikale kvindesagsforkæmper og Mill-discipel Aleksis Petersen i Nationaløkonomisk Forening som forbilledet konkurrencefrihed mellem kønnene, i første omgang gennem kvinders adgang til sagførervirksomhed, præsteembeder og lægevirksomhed. På Mills præmisser drejede debatten sig om adgangen til universitetet og videnskaben i sin helhed.⁶⁷

Mills liberale argument var ikke nyt; under indflydelse af kartesiansk filosofi havde Ludvig Holberg fx givet udtryk for det samme i 1700-tallet.⁶⁸ I debatten om kvinders adgang til universitetet møder vi således også argumentet allerede hos Magnús Eiríksson i 1851 og igen hos Athalia Schwartz i 1862. Modsat Mills senere tilhængere var de imidlertid – som vi allerede har set – overbevist om at der faktisk var forskel på kønnenes evner.⁶⁹

Mill gav to begrundelser for at kvinder skulle gives de samme muligheder som mænd. For det første opfattede han det som en menneskeret at kunne bruge sine evner til at sikre den bedst mulige fremgang i tilværelsen.⁷⁰ De Mill-inspirerede danske debattører lagde stor vægt på dette retfærdighedsargument,⁷¹ men det spillede også en fremtrædende rolle hos mange andre. ”Kvinden er med Hensyn til Erhverv berettiget til alle de Arbeider, hvortil hun har Evne”, læser man i oversættelsen af den mere moderate tyske kvindesagsforkæmper Frantz von Holtendorffs bog fra 1870, der diskuterede hvorledes kvinders erhvervs muligheder kunne forbedres og blandt andet anbefalede kvindelige læger og advokater. Grundtvigianeren

65 John Stuart Mill, *Kvindernes Underkuelse*, Kbh. 1869, s. 37.

66 Anderson 2004, s. 257; Mazón 2003, s. 54–55; Mill 1869, kap. 3.

67 F., ”Af og til” I-IV, *Dags-Telegraphen*, 4–8/1 1871, her II og IV, 5/1, 7/1 1871; Argus, ”Hvem skal bære Bukserne?” *Social-Demokraten*, 29–30/10 1874; ”Nationaløkonomisk Forening” 1874, s. 308–11. Se også Scheel 1874, s. 445.

68 Ingeborg W. Ovesen, ”Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist,” *Norsk filosofisk tidsskrift*, 2010:1, s. 40–54.

69 [Eiríksson] 1851, s. 29–31; ”Qvindens sociale Stilling” I, *Norden*, 21/6 1862.

70 Mill 1869, s. 93–94.

71 ”Nationaløkonomisk Forening” 1874, s. 308, 311 (A. Petersen); Argus 1874; F. I 1871.

Carl Rosenberg anførte i en anmeldelse af Mill-oversættelsen at det stred mod "Frihedsideen" at forhindre et menneske i at udvikle sine evner og gøre dem nyttige for samfundet, og han anbefalede, om end forbeholdent, kvindelige læger.⁷² Det var også den samme tankegang som lå bag Plougs og Det Lægevidenskabelige Fakultets accept af kvindelige læger. Havde man først indrømmet at kvinder havde evnen til at studere og udføre akademisk arbejde, var det vanskeligt at afvise retten til at gøre det. Det var en af grundene til at diskussionen om kvinders særlige evner var så vigtig i debatten om kvindelige læger.

Retfærdighedsargumentet var ikke nyt. Holtzendorffs bog var udkommet på tysk i 1867, men det påkalder sig særlig interesse at ønsket om kvindelige læger første gang blev formuleret af den senere forfatter Pauline Worm allerede under Clara Raphael-fejden i forlængelse af et krav om at kvinder fik *ret* til at bruge deres evner og kræfter, og senere indlejrede andre kvindelige debattører ligeledes krav om kvindelige læger (Testkow, 1872) samt jurister og præster (Schwartz, Holst-Wildenradt, 1862–63) i en retfærdighedsdiskurs.⁷³

For det andet var den manglende konkurrence ifølge Mill "et Tab for Samfundet," og kvindernes ret til uddannelse ville fordoble massen af åndelige evner i menneskehedens tjeneste. F. betegnede det tilsvarende som "et Rov fra Samfundet" når kvinderne ikke fik lov at udvikle deres evner, mens Petersen med nationaløkonomens sprogbrug beklagede tabet af "den overordenlige Kapitalmasse, den overordenlige Sum af Talenter og Begavelse," som var følgen; fagfællen og Zürich-professoren Viktor Böhmererts artikel, som Petersen lod optrykke i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, havde samme budskab. Ved universitetet blev dette resurseargument afvist af Det Teologiske Fakultet, der ikke ventede noget videnskabeligt udbytte af kvinders studier.⁷⁴

Også resurseargumentet genfindes tilbage fra Clara Raphael-fejden, nemlig hos Magnús Eiríksson, og senere fx i en artikel i *Socialisten* fra 1873. Særlig interessant er formuleringen imidlertid hos Schwartz, der pointerede at "Indrømmelsen af videnskabelig Concurrence vilde forøge Antallet af dygtige Præster, Læger og Advocater" og dermed, underforstået, være til gavn for ikke kun kvinder i disse stillinger, men også alle der havde brug

72 Fr. v. Holtzendorff, *Om Forbedring i Kvindens Forhold med Hensyn til hendes Erhverv og Stilling i Samfundet*, Kbh. 1870; C. R., "Kvindens Samfundsstilling" II, *Fædrelandet*, 8.1.1870.

73 [Pauline Worm], *Fire Breve om Clara Raphael til en ung Pige fra hendes Søster*, Kbh. 1851, s. 17–18; Pauline Worm, "Om Qvindens Kald og Qvindens Opdragelse" I, *Fædrelandet*, 23.4.1851; "Qvindens sociale Stilling" I 1862; [Holst-Wildenradt] 1863; Testkow 1872, s. 115.

74 Mill 1869, s. 93, 152; "Nationaløkonomisk Forening" 1874, s. 308 (A. Petersen); Böhmerert 1874, s. 380; F. IV 7/1 1871; *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 2.

for en præst, læge eller advokat; Mill formulerede sig senere på næsten helt samme måde. Med Schwartz' kønsdualisme blev det imidlertid noget kvalitativt anderledes som kvinden efter hendes opfattelse ville bidrage med, "et nyt Element, sit eget." Samme argument findes i Fabers senere foredrag.⁷⁵

En national toning, langt fra Mills universalisme, fik argumentet hos Worm da hun i 1872 vendte tilbage til spørgsmålet om kvindelige akademikere. Eftersom universitetets lærestole i astronomi og engelsk var besat af udlændinge, spurgte hun om ikke to danske kvinder ville have kunnet indtage disse pladser med bedre uddannelsesmuligheder for kvinder. Det var underforstået at det gavnede det danske samfund at de videnskabelige stillinger forbeholdtes danskere.⁷⁶

Henvisningen til astronomi og engelsk afspejlede at Worms entusiasme for kvinders medicinske uddannelse var dalet, i hvert fald for så vidt som kvinder skulle uddannes i fællesskab med mænd. Hun delte nemlig de moralske bekymringer der, som vi nu skal se i artiklens afsluttende analyseafsnit, spillede en central rolle i debatten om kvindelige læger.⁷⁷

Kvinders blufærdighed

Under Clara Raphael-fejden og kort efter, da Elizabeth Blackwell blev introduceret i Danmark, blev det flere gange påpeget at det var ukvindeligt at beskue eller beskære menneskroppen.⁷⁸ Dette gentoges i en række vittighedstegninger da debatten om kvindelige læger i 1870'erne fik fornyet styrke. I en tegneserie i *Punch* møder man den medicinstuderende Mary, som man ser både obducere og operere. Andre vittighedstegninger viser afslappede kvindelige medicinstuderende før eller efter operationer, amputationer og dissektioner. De repræsenterer alle den emanciperede og dermed ukvindelige kvinde: De ryger, går på værtshus, drikker øl og spiller billard; deres sprog er upoleret. Skønt Mary er feminin nok til at besvime under en operation, drikker hun sig også fuld og bærer i øvrigt det betydningsladede efternavn

75 [Eiriksson] 1851, s. 35; "Kvinden som Læge," *Socialisten*, 17/7 1873; "Qvindens sociale Stilling" I-II 1862; Mill 1869, s. 94; Faber 1873, s. 11, 20-23, 40.

76 Pauline Worm, "Kvinden som Personlighed," i *Blade fra danske Kvinder*, Kbh. 1872, s. 33-34.

77 Pauline Worm, "Kvindesagens fortid og fremtid," *Nordisk månedsskrift for folkelig og kristen oplysning*, 1872, 2. halvbind, s. 59.

78 [V.C.E. Børgesen] 1851, s. 85; [Schwartz] 1851, s. 10; Sophie A [Mathilde Fibiger], *Hvad er Emancipation?*, Kbh. 1851, s. 5; "En qvindelig Doctor i Lægevidenskaben," *Flyve-Posten*, 29/1 1852 (nr. 48) (gentaget som "En qvindelig Doctor," *Kongelig privilegeret Aarhus Stifts-Tidende*, 1/2 1852).

Fremtidens bukseklædte, kvindelige studerende ryger og spiller billard – og overskrider kønnets grænser. Det er ganske typisk at den ene er medicinstuderende og på vej til en amputation, men det er en sjældenhed at en jurastuderende kvinde afbildes. *Folkets Nisse*, 4/7 1874.

Vilmann. De svirer som man forventede det af en student, men bestemt ikke af en kvinde.⁷⁹

Pointen var altså at fremstille disse kvinder som ukvindelige. At deltage i operationer og dissektioner kunne gøres ukvindeligt uden yderligere forklaring, viser for det første at denne omgang med menneskekroppen var det mest grænseoverskridende som tegnerne kunne finde på at udpege hos kvindelige medicinere; for det andet at læserne og dermed den bredere offentlighed formodedes at dele opfattelsen af at kvinder på operations- og dissektionsstuen fik udfordret deres kvindelighed. Med Niels Petersens formulering overskred kvinders medicinske uddannelse ”den i borgerskabet herskende opfattelse af, hvad en kvinde af dets egne rækker burde konfron-

79 *Humoristen*, 2/12 1873; *Folkets Nisse*, 4/7 1874, 3/7 1875; *Punch*, 30/9 1874. Om den emanciperede kvinde som visuel figur se Morten Thing, *De danske vittighedsblades historie*, Kbh. 2017, s. 130. De uforenelige normer for studenter og kvinder analyseres i Pelle Oliver Larsen, ”Universitetets køn. Kønsnormer og kvinders karrieremuligheder ved Københavns Universitets filosofiske fakultet, 1875–1925,” *Historisk Tidsskrift*, 2012:2, s. 433–35.

teres med.”⁸⁰ Selv fortalere for kvindelige læger anførte at disse sikkert ikke burde blive kirurger.⁸¹ Men hvorfor?

De danske modstandere af kvindelige læger udfoldede ikke argumentet, men en af sagens tilhængere, Faber, udlagde det: ”Man indvender, at hertil fordres Kundskaber, som ikke kunne erhverves uden ved Tilsidesættelse af den kvindelige Blufærdighed; den kvindelige Renhed vil tage Skade deraf.”⁸² Faber ydede uden tvivl modstanderne retfærdighed, for det var netop sådan mange læger argumenterede i udlandet: Anatomiske studier ville hærde kvinderne, nedbryde deres sarte, bløde og blufærdige væsen, selve det der gjorde dem til kvinder – og dermed afkønne dem.⁸³ Problemet var ikke at kvinderne ville dåne når de så blod, men at de netop ikke længere ville gøre det. Som Ploug udtrykte det: Blufærdighed ”sløves ved Vanen.”⁸⁴

Plougs ord faldt som en kommentar til Engelsted og den ældre kvinde i *Fædrelandet*, der havde diskuteret betydningen af de kvindelige medicinstuderendes møde med ”Lasten”. Engelsted, der var specialist i kønssygdomme, havde (i overensstemmelse med en ældre artikel i *the Lancet*) indvendt at det for lægen var nødvendigt at opsøge lasten for at kunne forstå dens virkninger:

I de Specialiteter af Lægekunsten, som man især har tiltænkt Kvinden, vil hun allermindst kunne undgaa et komme i Forhold til Former af Laster, som især maa være oprørende for Kvinden, men som maa kjendes af den, der vil behandle de Sygdomme, som ere Følger deraf.⁸⁵

Engelsted sigtede her til de kønssygdomme som mænd efter besøg hos prostituerede bragte hjem til deres hustruer, der ville blive patienter hos de kvindelige læger såfremt disse, som forventet, specialiserede sig inden for gynækologien. Det ”oprørende” bestod i at blufærdigheden blev udfordret – og altså kunne sløves. Konfrontationen med henholdsvis dissektionstuens rædsler og prostitutionen udgjorde den samme fare for kvinderne og kvindeligheden.

I Danmark som i udlandet blev denne fare opfattet som så meget større

80 Petersen 1993, s. 387.

81 Bremer 1855, s. 581–82; ”Lidt om nordamerikanske Forhold” 1869.

82 Faber 1873, s. 23.

83 En række forskellige læger citeres i: Morantz-Sanchez 2000, s. 52; Carolyn Skinner, *Women Physicians and Professional Ethos in Nineteenth-Century America*, Carbondale 2014, s. 21; Wånggren 2017, s. 136–37; Pusapati 2019, s. 135; Brock 2007, s. 137; Mazón 2003, s. 89; J. Poirier & R. Nahon, ”L’accession des femmes a la carrière medicale (a la fin du XIXe siècle),” i *Médecine et philosophie à la fin du XIXe siècle*, Jacques Poirier & J.L. Poirier (red.), Paris 1981, s. 35; Natalie Pigeard-Micault, ”Histoire de l’entrée des femmes en médecine,” Université de Paris, <https://www.biusante.parisdescartes.fr/histoire/medica/presentations/entree-femmes-en-medecine.php> (13/6 2020); Nilsson 2005, s. 55. Se også Bonner 1992, s. 10.

84 ”Kvinden og Samfundet” I 1875.

85 Engelsted 5/10 1874; Blake 1990, s. 117.

fordi studierne skulle gennemføres i fællesskab med mænd.⁸⁶ Ifølge Niels Petersen var dette det centrale problem med kvinders medicinske uddannelse, og der er i hvert fald ingen tvivl om at det vakte bekymring hos mange.⁸⁷ Sognepræsten Thomas Rørdam frygtede både forelæsningerne og dissektionsstuen, og Det Lægevidenskabelige Fakultet advarede kvinderne om at de ikke kunne forestille sig hvilke situationer fællestudiet ville placere dem i, en bekymring som også justitsminister C.S. Klein anerkendte under den senere sagsbehandling.⁸⁸ Advarslen blev lækket til *Dagbladet* og siden gentaget i en lang række aviser. Faren bestod i at lægestudiet ”kræver et indtrængende Bekjendtskab med det menneskelige Legeme og alle de Sygdomsformer, for hvilke det kan være Gjenstand,” præciserede *Sjællands-Posten*;⁸⁹ Rørdam nævnte det samme. Alle undgik de at sætte ord på hvilke sygdomsformer de havde i tankerne, undtagen professor Saxtorph: Problemet var igen mænds kønssygdomme, ”Mandens kirurgiske og syfilitiske Sygdomme”.⁹⁰

Også Rørdam frygtede for fællestudiets vanemæssige undertrykkelse af blufærdigheden, som kunne svækkes i en sådan grad at kvinderne ikke længere kunne tøjle deres ”urene Drifter”, hvad brodne kar blandt de mandlige studerende ville vide at udnytte. Dette må læses som en bekymring for at kvindelige medicinstuderende seksuelt ville lade sig forføre – og kun alt for godvilligt såfremt de abonnerede på ”den frie Kjærlighed”, eller som det snarere burde hedde: ’den frie Utugt’.⁹¹

Disse ”altfor emanciperede Kvinder,” som Ploug kaldte dem, kunne udsætte ”de mandlige Studenters Dyd for Fare”, frygtede professor Carl Reisz i Det Lægevidenskabelige Fakultet. Skarpest formulerede Saxtorph sig: I erklæringen advarede han mod kvinders ”Indtrængen” i medicinstudiet og deres ”Lyst” til at betragte mænds kønssygdomme, og de seksuelle undertoner kom helt op til overfladen under fakultetets interne forhandlinger, hvor han rasede mod kvinder der ”ville søge at tilfredsstille deres Kjønndrift ved at gaa paa medicinske Forelæsninger sammen med Studenter.” Der var altså på det nærmeste tale om en seksuel krænkelse, begået af kvinder som tilsidesatte ”enhver Følelse af Anstændighed og Blufærdighed” og dermed deres kvindelighed. Det er på denne baggrund man skal læse hans berygtede sammenligning mellem prostitutionen og studerende kvinder: Sidstnævnte

86 Blake 1990, s. 101, 117, 123–24; Bonner 1992, s. 122–24; Brock 2007, s. 137; Arentz-Hansen 2018, s. 20–21.

87 Petersen 1993, s. 387.

88 Thomas Rørdam, ”Om Kvinders Uddannelse til Læger,” *Fædrelandet*, 30/12 1874; *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 7; Petersen 1993, s. 390.

89 ”Kvindens Adgang til Universitetet,” *Dagbladet*, 29/9 1874; ”Kvindens Adgang til Universitetet,” *Sjællands-Posten*, 30/9 1874.

90 *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 9.

91 Rørdam 1874.

var, modsat prostituerede, et unødvendigt onde.⁹² De var faldne kvinder. Som Rørdam skrev, ville en kvinde "umuligt" kunne studere medicin i fællesskab med mænd og samtidig bevare den blufærdighedsfølelse som var grundlaget for "Samfundets Agtelse for hende." Gjorde hun det alligevel, måtte de studerende ifølge Saxtorph væmmes. Både han og kollegaen C.G. Gædeken, der – mere afdæmpet – udtalte sig på lægemødet i 1874, forudså at de konflikter og protester som andre steder havde været konsekvensen af kvinders og mænds fælles medicinske studier, ville komme til København når de med Gædekens ord skulle "gaa sammen paa Klinikken og se paa alle de forskjellige Sygdomstilfælde".⁹³

Det var blandt andet den kliniske uddannelse der havde ført til rivninger i Philadelphia og Edinburgh få år forinden. Som historikeren Stephen J. Peitzmann overbevisende har argumenteret for i sin analyse af protesterne i Philadelphia, kan de mandlige studerendes tilsyneladende brud på victoriansk etikette i selskab med damer bedst forklares med at de kvindelige medstuderende netop ikke blev betragtet som damer.⁹⁴ Det var den samme betragtning Saxtorph og Rørdam anlagde. Som majoriteten i Det Lægevidenskabelige Fakultet forudså, kom de københavnske studenter imidlertid ikke til at skabe samme vanskeligheder.⁹⁵

De moralske argumenters vægt fremgår af at fortalernes for kvindelige læger anerkendte præmisserne. Som vi har set, delte Pauline Worm bekymringerne over fællesstudiet, og bortset fra den tidlige socialist Fr. Dreier under Clara Raphael-fejden udfordrede ingen forestillingen om blufærdighed som indbegrebet af kvindelighed.⁹⁶ Ingen kunne forvente at kvinder lod deres blufærdighed sløve og derigennem fortabte deres kvindelighed og sig selv gennem lægeuddannelsen, anførte den ældre kvinde.⁹⁷ Hun mente imidlertid at blufærdigheden snarere ville styrkes og tog Blackwells amerikanske erfaringer til indtægt for det synspunkt. En større rolle spillede erfaringerne med fællesstudiet i Zürich. Avisartikler såvel som Böhmerts artikel dokumenterede fraværet af både moralske problemer og maskulinisering af de kvindelige studerende,⁹⁸ men andre nyheder trak i modsat

92 *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 9–11. Reisz' og Saxtorphs udtalelser i fakultetet citeres efter Jacobsen (red.) 1925, s. 122–24.

93 *Følgeblad* 1875, s. 43–44.

94 Steven J. Peitzman, *A New and Untried Course. Woman's Medical College and Medical College of Pennsylvania, 1850–1998*, New Brunswick & London 2000, s. 33–38; Blake 1990, s. 123–28.

95 *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 7.

96 Peter Vandal [Fr. Dreier], *Blik paa det verdenshistoriske Værk "Clara Raphael" og den derved fremkaldte Damlitteratur*, Kbh. 1851, s. 45.

97 "Kvinden og Samfundet" I 1875.

98 "Kvindelige Studenter," *Jyllandsposten*, 30/7 1872; Buloz 1872; Bøhmert 1874.

retning,⁹⁹ og Rørdam mente at vide at der havde været problemer med de kvindelige studerendes opførsel.

De fleste fortalere for kvindelige læger klarede sig imidlertid uden at inddrage udenlandske erfaringer i argumentationen. Faber var således ikke bekymret for blufærdigheden; tværtimod ville den være garant for at kvindens "Sjels Renhed" ikke tog skade af en "videnskabelig" undersøgelse af det menneskelige legeme.¹⁰⁰ Denne strategiske sammenfletning af spørgsmålet om kvindelige læger med en eksisterende diskurs om den rene, sandheds-søgende videnskab blev hyppigt benyttet i argumentationen for fællesstudiet i Storbritannien, i hvert fald fra Sophia Jex-Blakes forsvar for kvindelige læger fra 1869,¹⁰¹ og det var også netop som en imødegåelse af påstande om fællesstudiets farer den hyppigst fandt anvendelse i Danmark: Der var forskel på hvad der ville gøre kvinder pinligt berørt under almindelig og videnskabelig samtale.¹⁰²

Tilhængerne af kvindelige læger gjorde imidlertid særlig brug af en anden, retorisk virkningsfuld strategi. Holst, *Morgenbladet*, den ældre kvinde og lægen Jul. Petersen spurgte samstemmende om der var "Trang til kvindelige Læger" og italesatte dette spørgsmål som det afgørende.¹⁰³ Det var de kvindelige patienters trang de tænkte på, ikke mindst deres der havde behov for gynækologiske undersøgelser eller obstetrisk assistance (det sidste mindre hyppigt end i de angelsaksiske lande hvor *man-midwifes* var et udbredt fænomen).¹⁰⁴ Når visse emner ikke talte omtale imellem kvindelige og mandlige studerende, hvor pinligt måtte det så ikke være for kvinder at betro sig til mandlige læger i spørgsmål om kvindesygdomme? Når det var stødende at forestille sig en kvindelig lægestuderende betragte mandens legeme, hvor pinligt måtte det så ikke være for kvinder at lade en mandlig læge undersøge deres underliv eller forløse deres barn? Mens Rørdam og Ploug frygtede at vanen ville sløve kvindelige medicinstuderendes blufærdighedsfølelse, anførte Testkow og den ældre kvinde at det var

99 Se Larsen, forestående.

100 Faber 1873, s. 23-24.

101 Blake 1990, s. 117; Sophia Jex-Blake, "Medicine as a profession for women," i *Woman's Work and Woman's Culture*, Josephine Butler (red.), London 1869, s. 114-15. Den relevante passage i Jex-Blakes artikel gengaves for skandinaviske læsere i St-, "Qvinnan såsom läkare," *Tidskrift för hemmet*, 1870:4-5, s. 231.

102 Testkow 1872, s. 119; Scheel 1874, s. 447; Bøhmert 1874, s. 375-76; "Nationaløkonomisk Forening" 1874, s. 310 (A. Petersen).

103 *Følgeblad* 1875, s. 43 (Holst), 44 (Holst), 45 (Petersen); Holst 1874; "Om Kvindens Kald til at være Læge" 1874; "Kvinden og Samfundet" I 1875.

104 Om betydningen af *man-midwifes* se Walsh 1977, s. 37-39; Blake 1990, s. 80, 146. I Danmark blev behovet for kvindelige fødselshjælpere især fremhævet af Holst: *Følgeblad* 1875, s. 36-37.

vanen der havde sløvet nogle kvinders blufærdighedsfølelse i en sådan grad at de ikke indså det unaturlige i at skulle betro sig til en mandlig læge.¹⁰⁵ Det var i mange tilfælde umoralsk når kvinder skulle gå til mandlige læger, mente også en litteraturanmelder, ja i USA blev det ifølge kvindebladet *Familie-Tidende* betragtet som usædeligt for en kvinde blot at spørge en mandlig læge til råds, og i fremtiden ville man også i Danmark, tilføje Fr. Bajer i Folketinget, undre sig over at kvinder engang havde ladet mænd behandle deres kønssygdomme.¹⁰⁶ Hver kvinde som betrådte lægevejen, ville skåne flere for at konsultere mandlige læger, skrev Testkow, og krævede i "Blufærdighedens Navn" kvindelige læger.¹⁰⁷

Mill-inspirerede emancipationstilhængere benyttede samme argumentation. De beklagede at kvinder ikke udtalte sig åbenhjertigt om deres sygdomme over for deres læge, og F. krævede i "den ærbare, høviske Kvindeligheds Navn" medicinstudiet åbnet for kvinder.¹⁰⁸ Kravet hvilede imidlertid ikke på Mills præmisser. Når strategien var succesfuld – den overbeviste fx Harald Stein – skyldtes det tværtimod at den løsrev kampen for kvindelige læger fra kvindeemancipationen. Kampen skulle ifølge Testkow således ikke så meget kæmpes for "de Kvinders Skyld, der ville hellige sig denne Livsgjerning, som for deres, hvis kvindelige Blufærdighed vil[le] skaanes," når de fik kvindelige læger. Det handlede ikke "om visse unge Damers Ret til at søge en passende Anvendelse for deres Evner," som *Morgenbladet* skrev, men om behovet for at "yde deres lidende og hjælpeløse Kjønsfæller deres Understøttelse." Hvis det var et spørgsmål om ret, var det om kvinders ret til at vælge en kvindelig læge.¹⁰⁹

Kvindernes kamp for at blive læger blev derfor heller ikke italesat som udtryk for professionelle ambitioner, men som et *kald*, også af Nielsine Nielsen. Med religiøst ladede begreber skrev hun og Testkow om at *ofre* tid og kræfter og *hellige* sit liv til kaldet. Det ville ifølge Holst og *Morgenbladet* føre til ubehageligheder, men nogen var nødt til at udstå det værste, og derfor var der, som Faber skrev, heller ingen fare for at kvinder ville kaste "sig over studiet, kun for at opnaa et Erhverv;" det var heller ikke "som en Erhvervskilde" at Nielsen ville være læge, skrev hun selv i ansøgningen. Der var altså ikke grund til at frygte at kvinderne for at redde de kvindelige

105 Testkow 1872, s. 119; "Kvinden og Samfundet" I 1875.

106 V-m, "Kvindens Underkuelse," *Dagens Nyheder*, 23/2 1870; "Dr. Henriette Hirschfeldt," *Familie-Tidende*, 1871:7, s. 52; *Rigsdagstidende* 1873/74, *Folkethingets Forhandlinger*, sp. 2593-94.

107 Testkow 1872, s. 118-19.

108 Mill 1869, s. 94 (Brandes' fodnote); "Nationaløkonomisk Forening" 1874, s. 311 (A. Petersen); F. IV 7/1 1871.

109 Stein 1872, s. 143; Testkow 1872, s. 128; "Om Kvindens Kald til at være Læge" 1874.

patienters blufærdighed i stedet undergravede sædeligheden ved i stort tal at søge bort fra hjemmet.¹¹⁰

Overalt hvor kvindelige læger blev debatteret, stod hensynet til de kvindelige patienter centralt i tilhængerens argumentation.¹¹¹ Alligevel er det overset i litteraturen om den danske debat.¹¹² Det skyldes at behovet for kvindelige læger slet ikke blev nævnt i universitetets høringsvar og kun perifert i den øvrige sagsbehandling, nemlig da Justitsministeriets departementschef henviste til at den netop vedtagne prostitutionslov havde udtalt et behov for kvindelige læger.¹¹³

Under forhandlingerne i begyndelsen af 1874 om lovforslaget til at modarbejde den veneriske smittes udbredelse blev tvangsvisitation af kvinder under mistanke for prostitution debatteret på Rigsdagen.¹¹⁴ Tvangsvisitationen var et indgreb i den personlige frihed, tilmed foretaget af en mandlig politilæge. For at mildne overgrebets karakter foreslog Højres senere konseilspræsident J.B.S. Estrup i Landstinget at undersøgelsen skulle foretages af en kvindelig læge, alternativt af en kvindelig visitator.¹¹⁵ Lægen C.E. Fenger (Venstre), der helhjertet støttede Nielsen, tilsluttede sig tanken i Folketinget – ikke af hensyn til de prostituerede, der ikke længere ejede blufærdighed, men af hensyn til uskyldigt mistænkte: Kvindelige læger ville sikre at undersøgelsen ikke krænkede deres blufærdighed.¹¹⁶ (Samme argument blev fremført efter vedtagelsen af en tilsvarende engelsk lov).¹¹⁷ Det tvangsmæssige aspekt ved politilægeundersøgelsen forstærkede det behov for kvindelige læger som

110 Nielsens ansøgning citeret i Petersen 1993, s. 384–85; Faber 1873, s. 23; Testkow 1872, s. 118–19; Holst 1874; ”Om Kvindens Kald til at være Læge” 1874.

111 Walsh 1977, s. 37–39; Morantz-Sanchez 2000, s. 52–53; Skinner 2014, s. 29–30, 32; Blake 1990, s. 46–47, 80, 95, 146–50; Kelly 2012, s. 24–26; Pusapati 2019, s. 130; Wänggren 2017, s. 150; Albisetti 1982, s. 108; Albisetti 1988, s. 97, 160, 182–83; Mazón 2003, s. 57, 59–60, 63, 81, 91, 108, 111–12; Arentz-Hansen 2018, s. 14–15, 24, 27–28.

112 Både Réé og Chakravarty & Essen bemærker at Holst fremhævede et behov for kvindelige læger, men i sidstnævntes opsummering reduceres dette til at kvindelige læger ville være bedre egnet til at behandle kvindelige patienter, og i diskussionen af Testkow, A. Petersen og den ældre kvinde nævner de ikke den moralske argumentation. Det gør Welsch, men uden at tillægge det synderlig vægt. Jacobsen (red.) 1925, s. 134; Welsch 1975, s. 265, 268; Chakravarty & Essen 2019, s. 94–95, 109–10, 111–14, 117.

113 Petersen 1993, s. 389–90.

114 Se Merete Bøge Pedersen, *Prostitution og grundloven. Regulering af og debat om prostitution i Danmark i perioden ca. 1860–1906*, Kbh. 2007, s. 105–9.

115 *Rigsdagstidende* 1873/74, *Landstingets Forhandlinger*, sp. 369–70.

116 *Rigsdagstidende* 1873/74, *Folkethingets Forhandlinger*, sp. 1115–16; Nielsine Nielsen, *Nielsine Nielsens erindringer. Danmarks første kvindelige læge*, Kbh. 1985, s. 28. Karin Lützen gør også opmærksom på sammenhængen mellem Fengers indsats i Folketinget og støtten til Nielsen i *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, 2. udg., Kbh. 2013, s. 236.

117 Blake 1990, s. 109.

gjorde sig gældende i den øvrige debat. Fenger blev også formand for det udvalg der fastslog at forudsætningen for en tilfredsstillende ordning var "autoriserede Læger af Kvindekjønnen." Alligevel stillede udvalgsflertallet sig tilfreds med at overdrage undersøgelsen til kvinder af særlig dygtighed, mens et mindretal lagde vægt på at de undersøgende kvinder var læger. Især Fenger og partifællerne Fr. Bajer, Hans Albretsen og C.C. Alberti, i hvis hus Nielsine Nielsen senere kom, forsøgte forgæves at overbevise Folketinget om at visitationen kun måtte foretages af kvindelige læger.¹¹⁸ Trods departementschefens bemærkning nævnte den endelige lov derfor ikke kvindelige læger, men henviste kun til at undersøgelserne skulle foretages af "en dertil oplært og autoriseret Kvinde". Ifølge Engelsted havde kun lægeuddannede imidlertid forudsætningerne for at foretage undersøgelserne ordentligt, og det er ikke uden ironi at denne modstander af kvindelige læger konkluderede at spørgsmålet ikke var "modent, fordi Forudsætningen: kvindelige Læger, mangler."¹¹⁹

Blufærdighedshensynet havde også en helbredsmæssig dimension. Det blev af både kvinder og mænd, læge som læger, anført som en kendsgerning at kvinder i mange tilfælde undlod at gå til lægen. Mange kvinder blev derfor "Dødens eller kroniske Sygdommes Offre," hævdede Faber eksempelvis.¹²⁰

Enkelte læger benægtede imidlertid at der ("selv i meget dannede Kredse") var nogen problemer så længe lægen bar sig "delikat" ad. Som *Morgenbladet* skrev, skulle mændene imidlertid hellere spørge "deres Hustruer, deres Mødre, Kvinder, som de have Tillid til," end mandlige læger. Nogle år senere – i 1880 – svarede Estrid Rovsing (en datter af kvindesagsforkæmperen og Nielsine Nielsens velynder Marie Rovsing) ved oprettelsen af et legat til kvindelige medicinere at hun under sin langvarige sygdom ofte havde "ønsket at have haft en kvindelig Læge;" samtidig fortalte et forældrepar om hvordan deres datter var blevet en "Stakkel paa Livstid, alene af Mangel paa kvindelig Lægehjælp." Der er ingen grund til at tro at situationen så anderledes ud i første halvdel af 1870'erne. Holst kunne således henvise til en annonce i en københavnsk avis hvori en forhenværende overjordemoder ved Fødselsstiftelsen (det må have været Johanne Welding) tilbød livmoderundersøgelser med skriftligt referat til patientens læge.¹²¹

118 *Rigsdagstidende* 1873/74, *Tillæg B*, sp. 517–18, 522; *Rigsdagstidende* 1873/74, *Folkethingets Forhandlinger*, sp. 2569–72, 2593–94, 2595, 2606, 2612. Om Nielsens forhold til Alberti-familien se Nielsen 1985, s. 59–61; jf. Chakravarty & Essen 2019, s. 159–60, 169–74.

119 S. Engelsted, "Kan Sundhedspolitiets Visitation af mistænkelige Fruentimmer besørges af andre end Læger?" *Ugeskrift for Læger*, 3.r.XVII, 1874, s. 163.

120 Mill 1869, s. 94 (Brandes' fodnote); Testkow 1872, s. 120; Faber 1873, s. 24; Bøhmert 1874, s. 380; "Nationaløkonomisk Forening" 1874, s. 311 (A. Petersen); *Følgeblad* 1875, s. 36 (Holst), 45 (Jul. Petersen).

121 *Følgeblad* 1875, s. 36 (Holst), 40 (Bech), 41 (Salicath); "Om Kvindens Kald til at være Læge"

Behovet hang sammen med gynækologiens gennembrud de foregående par årtier, hævdede Holst på lægemødet i 1874. Det stod nu klart at der var en sammenhæng mellem sygdomme i genitalsfæren og symptomer andetsteds, og behandlingen krævede derfor ”den omhyggeligste manuelle og okulære Exploration af vagina,” men også i almindelige sygdomstilfælde kunne det ”være nødvendigt omhyggeligt at undersøge en af ubestemte Febertilstande lidende Kvindes Underlivsvæg”.¹²²

Holsts samtidige forklaring på at der følte et behov for kvindelige læger, antydes også i nyere historieskrivning og skal her nærmere udfoldes.¹²³ Frem til midten af 1800-tallet stillede lægerne diagnoser på baggrund af den kvindelige patients mundtlige fremstilling af sine symptomer. Når det var nødvendigt med en manuel undersøgelse af vagina, beholdt patienten skørterne på, og lægen vendte hovedet bort mens han foretog undersøgelsen.¹²⁴ Denne samtale og undersøgelse kunne være pinlig nok, og blufærdighedsargumentet for kvindelige læger kendes allerede fra begyndelsen af århundredet, ligesom det allerede i 1839 blev rapporteret at læger ofte lod sig nøje med ”en Gjor-demoders eller et andet Fruentimmers Undersøgelse [...] paa Grund af den Syges Modbydelighed for Lægens Nærværelse”.¹²⁵ I perioden 1851–75 blev argumentet imidlertid først formuleret af den norske læge Joachim Andreas Voss i 1859 og endnu i begyndelsen af 1860’erne ikke brugt af kvindelige debattører som Schwartz og Holst-Wildenradt.¹²⁶ Lægerne begyndte imidlertid at tilbageføre en række symptomer til underlivssygdomme, og gynækologisk undersøgelse blev efterhånden anbefalet ved ethvert diffust sygdomsbillede.¹²⁷ Ydermere blev den manuelle undersøgelse suppleret med den ”okulære Exploration,” hvormed Holst formentlig sigtede til brugen af spekulummet, der bogstavelig talt gav lægerne indblik i de kvindelige patients indre kønsorganer og satte blufærdigheden på en større prøve.

Spekulummet var blevet genopfundet i Frankrig i begyndelsen af 1800-tallet, og efter at have overværet undersøgelsen af parisiske prosti-

1874; *Aarboeg for Kjøbenhavn's Universitet, den polytekniske Læreanstalt og Kommunitetet, indeholdende Meddelelser for det akademiske Aar 1888–89*, Kbh. 1890, s. 753; ”Kvindelige Læger,” *Horsens Folkeblad*, 28/6 1880.

122 *Følgeblad* 1875, s. 36.

123 Mazón 2003, s. 81.

124 Karin Johannisson, *Det mørke kontinentet. Kvinner, sykelighed og kulturen rundt århundredskiftet*, Oslo 1996 [sv. udg. 1994], s. 178–79.

125 P. Poulsen, *Ytringer om Qvindekjønnets Krav paa Staten*, Kbh. 1808, s. 14; C. Lanng, ”Om Anvendelsen og Nyttens af speculum vaginæ,” *Bibliothek for Læger*, 1839, s. 39.

126 ”Qvindelige Læger i New York” 1859. Se dog også en indirekte, tvetydig bemærkning i [Worm] 1851, s. 51.

127 Ornella Moscucci, *The Science of Woman. Gynaecology and Gender in England, 1800–1929*, Cambridge, New York & Melbourne 1990, s. 103; Johannisson 1996, s. 172–75, 184–85.

tuerede advokerede udenlandske læger, herunder danske C. Lanng i 1839, for dets systematiske brug i hjemlandene.¹²⁸ På daværende tidspunkt blev det ifølge Lanng endnu ikke anvendt i lægeundersøgelser af prostituerede, men det blev det til gengæld systematisk i hele perioden 1851–75.¹²⁹ Brugen i almen praksis er vanskeligere at dokumentere, men på lægemødet var der ingen der modsagde Holst.

Spekulummet udsatte ikke kun kvinders kønsorganer for lægens blik. Indførslen af et metalinstrument i vagina bidrog til oplevelsen af et overgreb. Ifølge Lanng drejede det sig om ”at overvinde et Øiebliks Modbydelighed for vigtigere Øiemeds Opnaaelse.” Engelske kritikere anklagede derimod brugen for at tilsidesætte patienternes blufærdighed og instrumentelt voldtage dem med en stålpenis (og den største fare var at de ville nyde det). Lægers manuelle undersøgelser af vagina udsatte dem derimod aldrig for kritik.¹³⁰ Den engelske spekulumdebat sandsynliggør at undersøgelsesformen – som Holst hævdede – også i Danmark blev mødt med modvilje fra patienternes side. I hvert fald er det en kendsgerning at blufærdighedsargumentet slog igennem som tilhængernes vigtigste argument da debatten om kvindelige læger for alvor blussede op omkring 1870.

En af de første der på dette tidspunkt pegede på et behov for kvindelige læger, var Georg Brandes, som beskyldte læger for at misbruge deres stilling i behandlingen af kvindelige patienter. Skønt anklagen næppe var helt uden grund, forblev betydningen af dette mere sensationsprægede moralske argument forsvindende lille i sammenligning med forargelsen over hvad kvinder måtte udsætte sig for selv når lægerne kun havde gode hensigter.¹³¹

128 Moscucci 1990, s. 112–13; Lanng 1839, s. 38–69.

129 N.G. Melchior & H. Selmer, ”Lovgivningens og Sundhedspolitiets Forhold til Prostitutionen i Kjøbenhavn,” *Bibliotek for Læger*, 3.r.VII, 1850, s. 192–93; S. Engelsted, *Om Foranstaltningerne mod Udbredelsen af veneriske Sygdomme i Kjøbenhavn*, Kbh. 1861, s. 49; S. Engelsted, *Klinisk Veiledning til Diagnose, Behandling og Forebyggelse af veneriske Sygdomme*, Kbh. 1877, s. 462.

130 Spekulumdebatten analyseres i Moscucci 1990, s. 112–27. Se også Andrew Mangham & Greta Depledge, ”Gynecological controversy and Victorian fiction,” i *(Re)Creating Science in Nineteenth-Century Britain*, Amanda Mordavsky Caleb (red.), Newcastle 2007, s. 146–53. Udtrykket ’stålpenis’ gengives i Blake 1990, s. 108.

131 Mill 1869, s. 94 (Brandes’ fodnote); se også V–m 1870. At det i 1880 kom frem at lægen C.J. Leerbeck havde forgrebet sig på kvindelige patienter i alt fald siden 1875, blev senere brugt som argument for kvindelige læger: Jens Chr. Manniche, *Damen der skød på doktoren. En bog om Anna Hude*, Kbh. 1993, s. 22–26, 90–91, 236.

Afslutning

Der var ikke mange universitetsprofessorer som læste Nielsine Nielsens ansøgning med varme og begejstring. Når flertallet alligevel endte med at anbefale ansøgningen, skyldtes det hensynet til få, særligt begavede, ugifte kvinder. Der var bred enighed om at især kvinders medicinske studier ville give moralske problemer, og ingen forventede videnskabelige landvindinger fra kvindernes side.

For så vidt er det rigtigt når Rosenbeck påpeger at kvinder ikke fik adgang til universitetet fordi der var behov for dem.¹³² Imidlertid var spørgsmålet om kvindelige akademikere med vekslende intensitet også en del af en bredere samfundsdebat fra Clara Raphael-fejden i 1851 og med fornyet styrke fra omkring 1870, og i denne kontekst spillede behovet faktisk en hovedrolle. For det første blev forestillingen om kvinders særlige evner brugt til at argumentere for at kvinder, ikke mindst gennem deres alment accepterede anlæg for sygepleje, egnede sig til at være læger og kunne give kvinder og børn en bedre behandling end mandlige læger. For det andet vendte fortællerne for kvindelige læger de moralske bekymringer på hovedet. De satte hensynet til de kvindelige patienters blufærdighed i centrum og slog fast at der derfor netop var et behov for kvindelige læger.

Begge disse argumenter havde stor gennemslagskraft fordi de kunne formuleres inden for en eksisterende forestilling om det særlig kvindelige. Heri lå imidlertid også deres begrænsning. På kvinders vej til fuldgældigt medborgerskab har det været et tilbagevendende problem at forene opfattelsen af mænds og kvinders forskellighed med krav om lighed,¹³³ og hverken særarts- eller blufærdighedsargumentet blev fremført som led i egentlige ligestillingsbestrebelse såsom kvinders adgang til hele universitetet og akademiske embeder. Sådanne bestrebelse blev snarere undergravet. Hvis kvinder kun skulle kunne blive læger fordi de havde særlige anlæg for sygepleje, hvorfor skulle de så have adgang til at studere jura? Hvis hensynet til kvindelige patienters blufærdighed var det afgørende, hvorfor skulle kvinder så kunne blive embedsmænd?

Begge argumenter har også været underbelyste i den danske litteratur om kvinders adgang til universitetet. Det er ikke særlig overraskende at kvinders særlige kompetencer indgik i fortalernes arsenal, for det gjorde de jo også i andre debatter om kvinders adgang til erhverv og stemmeret. Mere overraskende for danske læsere vil de moralske argumenter for kvin-

132 Rosenbeck 1996, s. 46. Se også Rosenbeck 2014, s. 40.

133 Anette Borchhorst, "Køn, lighed og forskellighed. Wollstonecrafts dilemma i en dansk postindustrial kontekst," i *Lige muligheder for alle. Social arv, kultur og retfærdighed*, Niels Holtug & Kasper Lippert-Rasmussen (red.), Frederiksberg 2009, s. 173-93.

delige læger sikkert forekomme. I en international kontekst vil de derimod ikke overraske: Den danske debat fulgte samme spor som længe har været dokumenteret for den øvrige vestlige verdens vedkommende.

Summary

Should women be physicians? The debate on women's admission to university studies in Denmark, 1851–1875

In a reply to an application from Nielsine Nielsen, a female teacher wanting to become a physician, women were admitted to Denmark's only university in Copenhagen in 1875 following a year and a half of debate among university and governmental authorities. Danish research on women's access to academic education has focused on this debate, claiming that there was limited public interest. However, this article demonstrates that an ongoing public debate on women's access to academic education in general and medical education in particular took place starting in 1851 (the year of the first notable public controversy on women's rights in Denmark) only to heat up in the late 1860s – well before Nielsen's application and approximately at the same time that women being admitted to universities became an issue in most European countries. The issues involved in this controversy were also similar to the ones raised in other European countries as well as in America: (1) the excess of women who could not marry made a compelling case for improved educational and employment opportunities for women; (2) when women's physical and intellectual capabilities for pursuing an academic career were questioned, proponents of female physicians replied that special female talents made women ideal physicians; and (3) when opponents of women's higher education claimed that medical education, especially coeducation, would ruin feminine delicacy and modesty, the proponents answered that female physicians were needed to treat women in order not to have their delicacy compromised by male treatment. This last stance turned the issue into one of women's rights to choose their physicians rather than their careers, and it became the most compelling and influential argument around 1870, probably linked to the breakthrough of modernised and invasive gynaecological examinations. Nevertheless, this line of argument has so far been overlooked in Danish research. Even though radical demands for equal rights were put forward as well (e.g., following the translations of John Stuart Mill's *The Subjection of Women* in 1869), this article points out that the main arguments for female physicians reinforced prevailing notions of true womanhood.

Keywords: medicine, universities, women physicians, Denmark, 19th century